

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Humanistiska fakulteten
Översättarprogrammet
Institutionen för språk och litteraturer, källspråk franska

Normer – finns de?

Om översättning av en miljöpolitisk text från 1990-talet med
fokus på översättningsnormer och olika problemområden

Karin Sundqvist

Självständigt arbete, 15 högskolepoäng
Översättarutbildning 2, ÖU2200, Masterutbildning
VT 2010
Handledare: Elisabeth Bladh
Examinator: Elisabeth Bladh och Sigrid Dentler

Sammandrag

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vilka problem man som översättare av ”miljötexter” kan ställas inför, och dessa problem diskuteras utifrån bl.a. Chestermans och Tourys systemteorier om normer för översättning och ett resonemang kring översättning av LSP-texter.

Miljövetenskapen är tvärvetenskaplig och miljöfrågor tas upp i många olika sammanhang. Källtexten som använts och översatts för den här uppsatsen är en rapport utgiven av FN-organet UNIDIR. Den har titeln ”La sécurité européenne dans les années 90: la dimension écologique” och har både politisk inriktning och miljöinriktning. Med tanke på KT:s karaktär har jag i min översättning utgått ifrån att min målgrupp utgörs av bl.a. politiker som är sakkunniga – men ej experter – på miljöområdet. Målgruppen, men även textnormer för facktexter i allmänhet och politiska och naturvetenskapliga texter i synnerhet, har varit av avgörande betydelse för översättningsstrategin.

Uppsatsen tar upp fyra olika typer av problem man kan stöta på vid översättningar av texter som handlar om miljö, och dessa problem har sin utgångspunkt i ovan nämnda text. Problemområde 1) i uppsatsen gäller alternativa termer och vad som avgör vilken av dem som är lämplig att använda i översättningen, och problemområde 2) gäller perspektivskifte, vilket här dels handlar om att källspråks- och mål-språksläsarna har olika infallsvinklar och ”världsbild” (eftersom de kommer från olika delar av världen), dels handlar om att texten är skriven 1993 och behandlar 1990-talets miljösituation. Dessa perspektivskiften får konsekvenser för vissa översättningsval.

Problemområde 3) handlar om värdeladdade ord och konnotationer, vilket har att göra med text- och förväntningsnormer för den här typen av text, och problemområde 4) handlar om etik och fakta, d.v.s. etiska översättardilemman när KT innehåller vaga begrepp med oklart omfång, eller då information i KT inte stämmer överens med verkligheten och översättaren har kunskap om detta.

Nyckelord: översättning, normer, LSP, miljötext, politisk text

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte	1
1.2 Bakgrund.....	1
1.2.1 Politiska texter.....	2
1.2.2 UNIDIR.....	2
1.3 Material och metod.....	2
1.4 Teori.....	4
2. Problemområden i KT	6
2.1 Alternativa termer och uttryckssätt.....	6
2.2 Perspektivskifte.....	8
2.3 Värdeladdade ord och konnotationer.....	12
2.4 Etik och fakta.....	16
3. Slutdiskussion	19
Käll- och litteraturförteckning	21
Bilaga 1.....	23

1. Inledning

1.1 Syfte

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vilka problem en översättare kan stöta på när det gäller översättningar som rör miljöområdet, och hur normer påverkar översättarens sätt att lösa dessa problem. Eftersom jag utgår från en egen översättning av en ”miljötext” kommer undersökningen och slutdiskussionen också att utgå ifrån mina översättningsval. Därför kan de slutsatser jag drar inte anses generella, men förhoppningsvis går de ändå att applicera på andra undersökningar om översättningsnormer eller miljööversättningar. De olika problemområdena anges i avsnitt 1.3 nedan.

1.2 Bakgrund

Jag har valt att översätta en miljötext eftersom jag har vissa förkunskaper i ämnet och vill nischa in mig mot denna typ av facköversättningar.

Miljöområdet anses vara en tvärvetenskap och innefattar naturvetenskapliga ämnen som geologi, ekologi, kemi och biologi (Linnéuniversitetet [www]). Den text som jag valt att översätta är en rapport från det oberoende FN-organet United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR), och den handlar om miljöläget i Europa i början av 1990-talet. Syftet med rapporten verkar vara att den ska fungera som underlag för t.ex. politiska diskussioner kring miljöproblemen i Europa. På grund av källtextens syfte och de tänkta läsarna, och på grund av att de miljöproblem som texten tar upp också är sådant som måste hanteras på politisk nivå, tycker jag att texten kan klassificeras inte enbart som miljötext utan även som en ”politisk text”. Dessutom torde FN (och därmed UNIDIR) räknas som en organisation med relativt stort inflytande över politiska beslut.

1.2.1 Politiska texter

Texter som produceras inom internationella eller multinationella organisationer (t.ex. FN) kan användas i politiskt syfte, och de olika översättningarna (eller språkversionerna om man så vill) kan komma att tolkas på olika sätt (Schäffner 2007:145). Enligt Newmark (1991) utgörs politiskt språk i mångt och mycket av abstrakta termer och begrepp. Paradoxalt nog är dessa termer ofta lättöversatta. Ord som *demokrati* och *kommunism* är exempel på abstrakta politiska begrepp som kan översättas med snarlika ord på de flesta andra västerländska språken. Newmark menar dock att det kan ligga mer i dessa begrepp än vad en enkel ”direktöversättning” kan förmedla, d.v.s. att begreppen i stort sett ”betyder” olika saker i olika länder (Newmark 1991:147–148). Detta gör att sådana begrepp blir vaga om de inte finns med i en överenskommen värderingsskala som både sändare och mottagare är medvetna om (1991:149).

1.2.2 UNIDIR

För att sätta in texten i ett sammanhang ger jag här en kort beskrivning av UNIDIR. Detta FN-organs uppdrag går ut på att forska om hur nedrustning och internationell säkerhet ser ut i världen. På UNIDIR:s webbplats förklarar man att säkerhet också handlar om att se till att människor har tillgång till mat, utbildning och en bostad ([www]). I förordet till källtextrapporten skriver den dåvarande chefen för UNIDIR, Sverre Lodgaard, att den här rapporten ingår i en serie artiklar och forskningsrapporter gjorda av institutets forskare. Rapporterna är av varierad art, eftersom säkerhetsområdet förgrenar sig åt många olika håll och att det som står i rapporterna enbart är rapportförfattarnas egna åsikter. UNIDIR tar inte ställning till rapportförfattarnas slutsatser, men menar ändå att slutprodukterna i forskningsarbetet – rapporterna – bör publiceras och läsas (Lodgaard 1993).

1.3 Material och metod

Den källtext som jag valt heter ”La sécurité européenne dans les années 90: la dimension écologique”, och den är skriven av Jean-Daniel Clavel. Eftersom rapporten totalt är 27 sidor lång har jag valt att endast översätta det första kapitlet, d.v.s. sidorna 3–11. Jag kommer härnäst referera till rapporten som *källtexten* eller *KT* (denna ingår inte i den

elektroniskt publicerade versionen av uppsatsen).

Eftersom det saknas en verklig uppdragsgivare för översättningen av KT har jag själv fått bestämma hur målgruppen ska se ut. För det första ska måltextens målgrupp vara snarlik KT-målgruppen, d.v.s. bestå av politiker som är sakkunniga på miljöområdet. För det andra ska läsarna också vara medvetna om att KT är nästan 20 år gammal. KT gavs ut av FN 1993 och eftersom det nu är relativt länge sedan skiljer sig syftet med min måltext något från originalets syfte (*måltexten* kallas hädanefter *MT*). MT är tänkt att fungera som diskussionsunderlag men ur ett lite mer "historiskt" perspektiv (i den mån man nu kan kalla 1990-talet för historia), t.ex. för att kunna jämföra med nyare rapporter om miljöläget i Europa. MT återfinns som bilaga 1 nedan.

Under översättningens gång har jag stött på problem av olika slag, och dessa är i mångt och mycket förknippade med normer (se avsnitt 1.4 nedan). Det är fyra problemområden som tas upp i denna uppsats, och det första handlar om när det finns alternativa termer att välja bland på målspråket och vad som avgör vilken översättaren ska välja. Det andra problemet berör det perspektivskifte som oundvikligen inträffar vid översättning. I min översättning handlar det om både den rent geografiska förflyttningen och om att tidsperspektivet är ett annat jämfört med källtextens. Det tredje problemet som jag tar upp handlar om värdeladdade ord och konnotationer, och det fjärde handlar om etiska dilemman i fråga om översättarens egna värderingar och kunskaper i förhållande till vad som står i källtexten.

För att illustrera dessa problemområden ger jag exempel från KT och MT. I vissa fall innehåller exemplen mer än ett av dessa problem och återkommer således i flera avsnitt.

Till hjälp vid översättningen har jag använt ordböcker, både nätbaserade och i bokform: *Nationalencyklopedin* (nätbaserad), *Norstedts Franska Ordbok* (både i bokform och den nätbaserade), *Svenska Akademiens ordbok* (nätbaserad). Jag har även använt termdatabaser av olika slag: Rikstermbanken (nätbaserad), EUR-Lex (nätbaserad) och EU:s flerspråkiga termdatabas IATE (nätbaserad), samt Mediarkivet (nätbaserat pressarkiv). Jag har dessutom använt miljövetenskaplig facklitteratur som referensmaterial: *Rabén Prismas nya miljölexikon* (Åkerman 1995) och *Vad är ett miljöproblem?* (Holm 2008). Dessa hjälpmedel har också varit användbara vid diskussionen om de olika översättningsproblemen.

1.4 Teori

Med tanke på de problemområden som jag har valt att ta upp, ansåg jag det intressant att låta uppsatsen utgå ifrån de s.k. systemteorierna, närmare bestämt den som handlar om normer för översättning.

Enligt Munday (2001) syftar Tourys *Descriptive Translation Studies* (DTS) till att rekonstruera och kartlägga de normer som en översättare varit underordnad vid översättningen, för att på så vis kunna skönja mönster och formulera ”probabilistiska lagar” gällande översättning (Munday 2001:115). Normer definieras av Toury som de värderingar och idéer som finns i ett visst samhälle (Munday 2001:113). Chesterman, som också räknas till systemteoretikerna, menar att dessa normer inte bara påvisar översättningsmönster utan också utövar ett visst preskriptivt tryck på översättaren (Munday 2001:118).

I *Memes of Translation* talar Chesterman (1997) om normer som både riktlinjer och restriktioner. Restriktionerna kommer bl.a. från förväntningsnormer (som grundar sig på vilken texttyp det rör sig om), språkrestriktioner (som naturligtvis har att göra med de översättningsmöjligheter som finns inom ett visst språk) och de restriktioner som har med översättarens egen ideologi att göra. De sistnämnda har också att göra med normer för kommunikation och enligt Chesterman påverkar ideologin det sätt på vilket översättaren väljer att överföra innehållet i en text (1997:78–79). I min översättning har jag tagit hänsyn till olika sorters normer, bl.a. enligt Chestermans indelning i förväntningsnormer (textnormer), språknormer och översättarideologi, men även för hur man vanligen uttrycker sig i bl.a. dagspress och i mitt referensmaterial.

En annan typ av teoretisk bakgrund som är relevant för denna uppsats bottenar i ett resonemang kring *Language for Special Purposes* (LSP). Gerzymisch-Arbogast (2007) nämner att LSP-texter kan vara tekniska texter eller domänspecifika texter skrivna på ett specialiserat språk (2007:8). Enligt Sørensen (1994) definieras LSP-texter som ”functional texts” (1994:15), och dessa kräver bl.a. särskilda ämneskunskaper av översättaren. Jag har tolkat detta som att LSP-texter är facktexter av lite mer pragmatisk karaktär än andra sorters facktexter. De exempel som ges i den litteratur som jag har använt är bl.a. en bruksanvisning och en text om en fransk postsorteringsapparat med mycket källkulturspecifika egenskaper. När det gäller KT kanske den därför inte kan klassificeras som en LSP-text i ordets starkaste bemärkelse, men vissa diskussioner

om översättning av LSP-texter har varit användbara vid översättningen av KT. Till exempel menar Gerzymisch-Arbogast (2007:8) att översättarna måste fatta väl avvägda beslut när det gäller LSP-texter och att dessa beslut bör styras av åtminstone tre parametrar, nämligen textens syfte, typen av mottagare och normer/konventioner. Dessa tre parametrar har varit viktiga hållpunkter för min översättning och jag anser det därför lämpligt att ta upp resonemanget kring LSP-texter i uppsatsen. Sørensen för också en diskussion om översättarens ansvar vid översättning av LSP-texter, och även en sådan diskussion är relevant för denna studie, och detta tas upp mer i avsnitt 2.4 om etik och fakta.

2. Problemområden i KT

I detta kapitel behandlas de utvalda problemområdena från KT. Exempelen från KT som tagits upp för att illustrera problemen har ibland varit relevanta för fler än ett område, och dessa kommer således att diskuteras på flera ställen, men utifrån olika infallsvinklar.

2.1 Alternativa termer och uttryckssätt

En översättare ställs ofta inför olika valmöjligheter. När det gäller bruket av termer finns det ibland alternativ – ”synonymer” (i den mån man kan tala om helt synonyma ord) – som går att använda istället. I en skrift från TNC (2004) nämner man att fackspråket ofta blir till s.k. fikonspråk om talaren eller skribenten inte anpassar sig efter åhöraren eller läsaren. Detta betyder att översättarens val av terminologi är beroende av målgruppen, och detta är vad som kommer att diskuteras i det här avsnittet, med utgångspunkt i de aktuella käll- och måltexterna.

När det handlar om termerna i KT har författaren i vissa fall valt att lägga till t.ex. en förkortning eller en kemisk beteckning inom parentes efter termen. Här följer några exempel på detta (KT betecknas här med *a* och MT med *b*, och så även fortsättningsvis, och siffrorna efter KT respektive MT anger den sida från vilken exemplen är hämtade). De första exemplen på termanvändning som kan vara värda att diskutera är dessa:

- (1a) chlorofluorocarbones (CFC) (KT:3)
- (1b) klorfluorkarboner (CFC) (MT:1)

- (2a) les oxydes de soufre (SO_x), les oxydes d'azote (NO_x), les oxydes de carbone (CO₂ et CO), l'ozone (O₃) (KT:3)
- (2b) svaveloxider (SO_x), kväveoxider (NO_x), koloxider (CO₂ och CO), ozon (O₃) (MT:1)

Som framgår har jag valt att följa Clavels mönster från KT även i MT, eftersom jag har antagit att min målgrupp liknar hans i fråga om t.ex. förväntade förkunskaper. Kemiska beteckningar och akronymer tjänar

som förtydliganden och de är ”språkekonomiska” och effektiviserar texten, vilket är vanligt i naturvetenskapliga facktexter. Den typ av naturvetenskapliga texter som innehåller namn på kemiska föreningar brukar dessutom ofta innehålla förkortade kemiska beteckningar, åtminstone när texterna riktar sig till fackmän. Detta innebär också att risken för feltolkningar minimeras, vilket är ett annat typiskt facktextdrag (TNC 2004:6).

Exempel (1) ovan får tjäna som illustration för de tillfällen då det finns en alternativ ”term” som är mer välkänd, och därför kanske något mer målgruppsanpassad, men som av olika anledningar inte kan användas här. Eftersom ”klorfluorkarboner [också går] under handelsnamnet freoner” (Åkerman 1995:39) skulle det vara möjligt att använda *freoner* i stället för *CFC* i parenteser, dels eftersom det enligt Åkerman är så man pratar om klorfluorkarboner på svenska, dels eftersom det är ett ord som verkar vara mer välkänt än *CFC*. Men ytterligare efterforskning har visat att *freon* är ett varumärke (Holm 2008:90), och att *CFC* (d.v.s. klorfluorkarbon) är det överordnade begrepp som *freon* ingår i. Detta betyder att den ”riktiga” termen är *CFC*, och att det skulle kunna leda till missförstånd om man som översättare skulle använda *freoner* i stället, eftersom dessa bara är en del av klorfluorkarbonerna.

Det finns också en stor skillnad i de konnotationer som läsaren får av *CFC* respektive *freon*, eftersom *freon* är det ord som oftast används, eller åtminstone har använts tidigare, i svensk dagspress, bl.a. när det gäller diskussionerna kring hålen i ozonlagret. På grund av detta återkommer det exemplet i avsnitt 2.3 som handlar om värdeladdade ord och konnotationer.

Ett annat problem som har att göra med termanvändning finner vi i exempel (3a–b).

- (3a) composés chimiques persistants (KT:9)
- (3b) miljögifter (MT:7)

Den korrekta termen och översättningen av *composés chimiques persistants* är ’stabila kemiska föreningar’, men av sammanhanget går det att utläsa att det handlar om ämnen som DDT, PCB och kvicksilverföreningar, vilket gör att en översättning till *miljögifter* också skulle fungera. I Rikstermbanken finner man t.ex. att termen *miljögifter* förklaras som en ”[b]enämning på särskilt skadliga kemiska ämnen i den yttre miljön” ([www]), och man räknar upp bl.a. PCB och kvicksilver som tillhörande denna kategori.

Miljögifter heter på franska *polluants toxiques*, enligt *Norstedts Franska Ordbok* ([www]), men adjektivet *écotoxique* används också

som översättning av *miljögift*, bl.a. på EUR-Lex ([www]). Både på svenska och på franska är *miljögifter* och dess motsvarigheter mer genomskinliga och ”vardagliga” termer än *stabila kemiska föreningar* och *composés chimiques persistants*. I *Fackspråk eller fikonspråk* (TNC 2004:6) nämner man att facktermer förtydligar och underlättar förståelsen när det gäller kommunikationen mellan fackmän. I detta fall gjorde jag bedömningen att *stabila kemiska föreningar* inte skulle underlätta förståelsen av texten eftersom min målgrupp är sakkunniga politiker och inte rena miljöexperter och för att jag inte ville ”krångla till det i onödan”.

Trots att *miljögifter* inte är en helt synonymt med *stabila kemiska föreningar* fungerar ordet enligt min mening som översättning här. Anledningen till detta är att stabila kemiska föreningar inte nödvändigtvis är farliga, t.ex. är vanligt bordssalt en stabil kemisk förening (Carpi 2003 [www]), medan både miljögifter och de ämnen som räknas upp i sammanhanget är det.

Det finns dock en annan aspekt av att välja mellan *miljögifter* och *stabila kemiska föreningar*, och även exempel (3a–b) tas upp igen i diskussionen kring värdeladdade ord. Se avsnitt 2.3 nedan.

2.2 Perspektivskifte

Som jag nämnde inledningsvis har det dykt upp en del problem som dels har att göra med att texten är nästan tjugo år gammal, dels med att en översättning ofta innebär ett visst ”byte av perspektiv”. Exempel (4a–b) nedan illustrerar problemet med både tidsskillnaden och perspektivskiftet:

- (4a) Suite aux efforts réalisés, dans les pays d’Europe occidentale, dans le domaine du traitement des eaux usées des ménages et des effluents industriels, la pollution par les matières organiques a baissé: c’est en particulier le cas pour les phosphates, après que leur utilisation dans les produits de lessive ait été interdite (KT:4)
- (4b) Sedan man i Västeuropa har börjat rena avloppsvattnet från industrin och hushållen har de organiska föroreningarna minskat. Detta gäller framför allt efter det att man förbjudit användningen av fosfater i tvättmedel (MT:2)

Problemet med översättningen av denna mening är tudelat. Delvis handlar det om fosfatförbud i allmänhet, delvis om att texten har några år på nacken.

I Sverige är det sedan den 1 mars 2008 förbjudet att ha fosfater i tvättmedel (Miljödepartementet 2008 [www]). Med andra ord var det inte förbjudet 1993. Eftersom läsaren vet att texten är skriven 1993 kan det verka som om det redan då var förbjudet i Sverige.

Men om man i stället antar att MT-läsaren vet att fosfater inte var förbjudna att använda i tvättmedel i Sverige 1993, kan det bli missvisande att använda ett ord som *Västeuropa* här, utan någon närmare precisering, eftersom åtminstone vi i Sverige räknar oss som västeuropéer. Förvisso verkar *Västeuropa* vara ett vagt begrepp, och dess omfång har lite olika indelningsgrunder. I *Nationalencyklopedin* står det att Västeuropa oftast räknas som de länder ”som under efterkrigstiden har haft västerländsk demokrati, till skillnad från det kommunistiska Östeuropa” (NE [www]) och att det idag oftast förknippas med EU och vissa angränsande länder. År 1993 var Sverige visserligen inte medlem i EU, men vi har åtminstone haft västerländsk demokrati under efterkrigstiden och jag vill återigen hävda att vi i Sverige räknar in vårt land i Västeuropa om en sådan uppdelning mellan öst och väst görs, och att så var fallet även 1993.

I KT nämns *Europe centrale et orientale*, d.v.s. Central- och Östeuropa alltid på detta sätt, vilket betyder att Clavel har delat in Europa i en ”sammanhängande” östlig och central del å ena sidan, och en västlig å andra sidan, och indelningen verkar vara gjord utifrån någon form av gemenskap, åtminstone på det miljöpolitiska området.

En gång nämns *norra Europa* i KT (KT:9, MT:6), och då handlar det om en uppdelning av Europa i norra, centrala och södra Europa, där man menar att länderna i norra och centrala Europa traditionellt sett är mer engagerade i miljöfrågor. Här handlar det alltså inte om samma typ av indelning som i den övriga texten. Det är heller inte klart vilka länder som räknas in var, men det är troligt att Sverige här tillhör norra Europa.

Detta exempel bjuder på ännu ett intrikat problem som har att göra med fakta, och min översättningslösning kommer att diskuteras mer nedan (i avsnitt 2.4 om etik och fakta).

Om vi ser på exempel (5) och (6) nedan ser vi att begreppet *Västeuropa* inte heller i KT alltid betyder en och samma sak:

- (5a) de la coopération internationale en Europe occidentale (c'est-à-dire dans les pays européens membres de l'OCDE) (KT:9)
- (5b) i Västeuropa (det vill säga mellan de europeiska OECD-länderna) (MT:7)

- (6a) une augmentation substantielle (59%) du PIB pour la même région (Europe occidentale) (KT:9)
- (6b) bruttonationalinkomsten (BNI) ökat väsentligt (59 %) i samma område (d.v.s. Västeuropa) (MT:7)

De här exemplen kommer från stycket som heter ”Succès et échecs”, respektive ”Framgångar och bakslag”. Exempel (5) och (6) finns i samma stycke, och (6) står bara en liten bit längre ned – efter en uppräkningslista av ett antal punkter som gäller det internationella samarbetet som nämns i exempel (5a–b).

Men frågan är om *Västeuropa* fortfarande betyder ’de europeiska länder som är med i OECD’ (som det gör enligt exempel (5)), eller om *Västeuropa* här betyder ’Västeuropa’ enligt den förklaring som ges i bl.a. *Nationalencyklopedin* ([www]). Av sammanhanget att döma borde det vara det förstnämnda, men båda alternativen är möjliga. Problemet kan tyckas vara litet och obetydligt, men om läsaren t.ex. funderar över om Turkiet ingick i samarbetet eller ej, så går det inte att utläsa detta av texten, eftersom Turkiet inte verkar tillhöra Västeuropa vare sig geografiskt eller politiskt men har varit medlem i OECD sedan 1960 (OECD [www]).

Som översättare grips man ibland av en ”förbättringslusta”, och i det här fallet hade jag gärna velat förtydliga och skriva vad det egentligen är som åsyftas. Det hade ju förstås varit möjligt om jag t.ex. hade haft kontakt med författaren. I annat fall hade kanske min uppdragsgivare bett mig låta det förbli oklart, men med t.ex. en anmärkning. Jag har nu valt att låta det vara oklart, eftersom jag inte vet vad som är rätt.

Det är också värt att nämna översättningen av *PIB* med *bruttonationalinkomsten*. Anledningen till att jag har valt att skriva ut hela ordet är återigen för att förenkla för läsaren, eftersom MT-målgruppens kunskaper om ekonomiska termer är svåra att uppskatta, men förmodligen varierande, och för att vi i Sverige vanligen använder begreppet *bruttonationalprodukt*, eller *BNP*, vid den här sortens mätningar. Det ska också nämnas att dessa två begrepp inte riktigt betyder samma sak och att det därför inte går att använda *BNP* som översättning här, trots att de flesta svenskar nog känner till vad det betyder. Därför har jag valt att skriva ut hela ordet, med förkortningen *BNI* inom parentes, eftersom ordet nämns igen senare.

Nästa exempel visar också hur perspektivskiftet ställer till problem:

- (7a) c’est l’agriculture qui est à l’origine des pollutions diffuses (KT:4)
- (7b) är det jordbruket som står för den diffusa spridningen (MT:2)

I det här fallet har jag inte tillräckliga kunskaper för att avgöra huruvida det är det rent geografiska perspektivet som orsakar problemet, eller om det är tidsskillnaden som gör det. Det jag har kunnat konstatera är dock att när det gäller *diffus spridning*, eller *diffusa utsläpp* som det också kallas (Åkerman 1995:45), är det inte nödvändigtvis jordbruket som är den största orsaken. Enligt Åkerman orsakas den diffusa spridningen snarare av lösningsmedel som dunstar när de används (*ibid.*), och Holm (2008) skriver att

inget tekniskt system kan hålla helt tätt. Från läckande och brinnande transformatorer kunde PCB spridas till sin omgivning. Från betonghus med PCB-haltiga fogmassor sprids PCB sakta till jorden och vidare med markvattnet [...]. Spridningen sker oavsett om detta varit avsikten eller ej. Denna spridning har kommit att kallas för diffus spridning [...]. (Holm, 2008:58–59)

Och på Länsstyrelsen i Norrbottens webbplats kan man läsa att diffusa utsläpp

exempelvis [är] läckage från jordbruksmark och skogsmark samt atmosfärisk deposition. Till denna kategori räknas även dagvatten, även om det i vissa fall finns väl definierade utsläppspunkter för dagvatten. En rad olika ämnen och substanser belastar vattenmiljöerna genom diffusa utsläpp. Näringsämnen (kväve och fosfor), metaller, bekämpningsmedel och försurande ämnen hör till de föroreningar som till stor del härstammar från diffusa utsläpp. (Vattenmyndigheten Bottenviken 2009 [www])

Med andra ord är det inte bara jordbruket som är orsaken till den diffusa spridningen, vilket det står i KT. Men det kan naturligtvis vara så att det som står i KT var sant generellt sett i Europa på 1990-talet. Mitt val att översätta som det står i KT beror på att jag helt enkelt inte kan avgöra om det som står där är sant eller inte.

Som tidigare nämnts är KT skriven 1993 och MT-läsaren förmodas vara medveten om detta. I följande exempel har jag funnit att jag fått hitta på ett ord som inte är så ”modernt” för att inte förvirra läsaren. I KT har man använt *migrations écologiques* och den termen som ligger närmast till hands nuförtiden är *klimatflyktingar*, men ordet är förhållandevis nytt och har t.ex. inte används före år 2000, åtminstone inte i de media som ingår i Mediarkivet. Exempel (8a–b) visar KT-termen och min lösning i MT:

- (8a) migrations ”écologiques” (KT:7)
- (8b) ”miljöflyktingar” (MT:5)

Ordet *miljöflykting* förekommer förvisso också i presstexter, men i långt mindre utsträckning (ordet förekommer endast 47 gånger i Mediearkivet), och i många av de fall där man använt ordet handlade det om människor med elallergi som varit tvungna att byta miljö och t.ex. flytta ut i skogen, vilket man alltså inte menar i KT. Facktextnormen säger att termer inte ska ge upphov till missförstånd, vilket skulle kunna betyda att *miljöflyktingar* inte fungerar som översättning, eftersom detta ord kan ge fel associationer. Men läsarnas förväntningar på en text från 1993 bör innebära att *klimatflyktingar* inte heller är optimalt att använda med tanke på ordets lite nyare klang. I det här fallet tyckte jag därför att ”*miljöflyktingar*” – med citationstecken – skulle fungera bättre som översättning, och att det bättre motsvarade förväntningsnormen. Det kan naturligtvis diskuteras huruvida förväntningsnormen verkligen innebär att läsare av idag skulle förundras över ett ord som *klimatflyktingar*, men jag vill ändå hävda att detta ordval tjänar som en påminnelse till läsaren om att texten är lite daterad.

2.3 Värdeladdade ord och konnotationer

KT innehåller ord som är förhållandevis neutrala på franska, men där det finns alternativa, svenska översättningsmöjligheter som i jämförelse inte kan anses vara lika neutrala. Jag ska nu ta upp och diskutera exempel ur KT där översättningsmöjligheterna orsakat mig en del bryderier.

I diskussionen kring exempel (1) ovan nämndes att *CFC* och *freoner* ger olika associationer. Sedan larmrapporterna, som började komma på 1980-talet (Holm 2008), om hur freon förstör ozonskiktet har ordet förekommit 839 gånger i svensk dagspress (Mediearkivet [www]). Som jämförelse har *CFC* bara förekommit 30 gånger. Utifrån denna observation vill jag påstå att associationerna till ordet *freon* är mer laddade än de som *CFC* ger upphov till. Som jag nämnde i avsnitt 2.1 ovan finns det andra anledningar till att välja *CFC* som översättning, och mot bakgrund av den här diskussionen, och om man vill behålla den sakliga tonen i texten, kan det också anses lämpligt att använda *CFC* i stället för *freon*.

Exempel (9) illustrerar ett annat fall då översättaren kan välja mellan två likvärdiga uttryck och där detta val får betydelse för tonen i texten.

- (9a) le risque existe qu'en modifiant le patrimoine génétique de certaines espèces on ne relâche dans l'environnement des organismes modifiés susceptibles d'affecter les équilibres de la faune et de la flore (KT:8)
- (9b) Det finns en risk för att man genom en förändring av arvsmassan hos vissa arter sprider genmanipulerade organismer i naturen (MT:6)

Av sammanhanget går det att utläsa att det handlar om *des organismes génétiquement modifiés*, d.v.s GMO-grödor, även om det nu inte står precis så i exemplet. Jag har lagt till rotmorfemet *gen-* eftersom *manipulerade organismer* (eller *modifierade organismer*) utan detta morfem blir oidiomatiskt på svenska.

I Sverige har GMO-grödor kallats både *genmodifierade* och *genmanipulerade*, men de konnotationer orden ger är helt olika. I ordboken förklaras *modifiera* som 'mildra' eller 'ändra en smula' (Malmström m.fl. 2006) och *manipulera* som 'handskas (bedrägligt) med', 'mixtra', 'hantera', eller 'styra och leda (människor) dit man vill med diskreta knep'. Orden har helt olika laddning, och valet man som översättare gör får betydelse för hur texten uppfattas.

Det har varit svårt att avgöra om min översättning kan anses anpassad efter normen eller inte, om vi ser till användningen i dagspress å ena sidan och i facklitteratur å den andra. I *Rabén Prismas nya miljölexikon* används *genmanipulerade* 6 gånger och *genmodifierade* 1 gång (man använder även *genetiskt förändrade* 1 gång) under posten *Genteknik* (Åkerman 1995). På Rikstermbanken ([www]) kallas GMO för *genmodifierade organismer* eller *genetiskt modifierade organismer*. Naturligtvis kan ordvalet variera beroende på var det används, i vilket syfte det används och vilken ideologi användaren har, och normen kan skilja sig åt i olika sammanhang. En diskussion kring detta skulle bli alltför omfattande för denna uppsats, men det går att konstatera att normen för användningen av *genmodifierade* och *genmanipulerade* varierar i mitt referensmaterial.

I Mediarkivet kan man se hur många gånger ett ord funnits med under ett visst år i den tryckta pressen i Sverige, och tabell 1 visar hur fördelningen ser ut mellan ovan nämnda ord.

TABELL 1. Antal gånger per år som *genmodifierade* och *genmanipulerade* förekommit i svensk dagspress mellan 1990 och 2010

År	<i>Genmanipulerade</i>	<i>Genmodifierade</i>
1990	1	-
1991	2	-
1992	6	1
1993	1	1
1994	12	2
1995	61	1
1996	123	22
1997	192	69
1998	79	31
1999	169	106
2000	166	183
2001	113	153
2002	59	105
2003	65	135
2004	61	121
2005	66	108
2006	64	123
2007	71	168
2008	153	231
2009	143	318
2010	29	120

Som synes är det *genmodifierade* som är det vanligaste sättet att uttrycka detta idag, men på 1990-talet såg det annorlunda ut, och först år 2000 började det bli vanligare att använda *genmodifierade* än *genmanipulerade*. I enlighet med diskussionen om ”miljöflyktingar” kontra *klimatflyktingar* i exempel (8a–b) ovan har jag valt det ord som var normen på 1990-talet, återigen för att texten inte ska kännas alltför modern.

Nästa exempel är hämtat ur avsnittet i KT som heter ”L’exploitation des installations nucléaires” (i MT heter avsnittet ”Bruket av kärnkraft”):

(10a) L’utilisation de l’énergie nucléaire à des fins civiles soulève deux questions (KT:6)

(10b) Kärnkraftsanvändningen väcker två frågor (MT:4)

Uttrycket *énergie nucléaire à des fins civiles* betyder ordagrant ’kärnenergi för civila ändamål’. Att jag i stället valt att översätta enligt exempel (10b) har flera orsaker.

Kärnenergi används ofta i sammanhang som handlar om kärnvapen i

någon form, eller att man i olika länder vill använda kärnenergi för fredliga ändamål, men det finns också exempel på när man talar om energiförbrukning och vårt energibehov och jämför kärnenergin med andra energikällor. Ordet *kärnenergi* har således konnotationer till militär användning och krigsmedel, men också i viss mån till elproduktion. Uttrycket *civil kärnenergi* finns också, men används enligt Mediearkivet i mycket liten utsträckning (endast 16 träffar mellan 1989 och 2009).

Enligt Malmström m.fl. (2006) är *kärnenergi* en korrektare term än *kärnkraft*. Om man jämför förekomsten av *kärnenergi* i Mediearkivet (ca 700 gånger) med förekomsten av *kärnkraft* (ca 21 000 gånger), ser vi att det trots allt är ordet *kärnkraft* som vanligen betecknar detta begrepp i Sverige, åtminstone i dagspressen.

Konnotationerna och användningsfrekvensen är två av anledningarna till att jag i stället använt *kärnkraft* i översättningen. En annan anledning är att det i kontexten handlar om kärnkraftverkens energiproduktion och att denna har gett upphov till frågor angående säkerhet och förorening. I KT preciserar man att det är den s.k. civila kärnenergin som har gett upphov till dessa frågor, men att blanda in ett uttryck som *civil kärnenergi* i MT skulle kunna förvirra läsaren och ge helt andra och ”onödiga” associationer, eftersom ordet *kärnkraft* ändå uttrycker det som vi på svenska menar med civil kärnenergi.

Att ordet *kärnkraft* också kan ge associationer som är mindre positiva står klart, åtminstone om man tänker på hur kärnkraften debatterats genom åren. Enligt min mening skulle det vara än mer missvisande att använda ett ord som för tankarna till militära vapen i det här sammanhanget.

I nästa exempel illustreras hur man på franska ibland kan använda kraftfulla uttryck, som på svenska skulle låta överdrivna eller åtminstone ganska ovanliga:

(11a) d'une catastrophe nucléaire (KT:8)

(11b) kärnkraftsolycka (MT:5)

I exempel (11a–b) har jag tonat ned min översättning något jämfört med KT. I stället för *kärnkraftskatastrof* har jag skrivit *kärnkraftsolycka* som är betydligt vanligare förekommande (i Mediearkivet förekommer det förstnämnda 112 gånger och det sistnämnda 925 gånger). Konnotationerna till *olycka* å ena sidan och till *katastrof* å den andra skiljer sig åt i fråga om ”storlek”. *Katastrof* betyder enligt Malmström m.fl. (2006) ’stor olycka’, medan *olycka* i sin tur betecknas som bl.a. ’svår situation’ eller ’elände’. De olika katastrofer som finns i SAOB är *bankkatastrof*, *naturkatastrof*, *rikskatastrof*, *skördekatastrof*, *slutkatastrof*, *stormflods-*

katastrof, *stormkatastrof*, *svältkatastrof* och *torkkatastrof* ([www]). Svenskans förmåga att bilda sammansatta ord skulle tillåta en sammansättning som *kärnkraftskatastrof*, och det finns som sagt exempel där detta ord förekommit i bl.a. dagspressen, men att använda det ordet i MT skulle få oönskad effekt på textens sakliga ton. Mitt val att använda *kärnkraftsolycka* i stället för *kärnkraftskatastrof* innebär således en anpassning efter svenska normer och förväntningarna på den här typen av text, och samtidigt innebär det att MT blivit något nedtonad jämfört med KT.

2.4 Etik och fakta

Enligt Chesterman fungerar normer inte bara som riktlinjer utan också som restriktioner (1997:78). Dessa restriktioner anses enligt systemteorin fungera tillsammans som olika delar av ett normsystem, och en av dessa restriktioner är översättarens egen ideologi. Som jag nämnde tidigare är det översättarens värderingar och attityder gentemot bl.a. innehållet i KT som utgör grunden för den ”ideologiska” restriktionen. Det kan även röra sig om översättarens kunskaper om innehållet i en källtext. Med utgångspunkt i den aktuella källtexten handlar detta avsnitt om hur översättaren kan gå till väga när denna ställs inför ett ”etiskt dilemma”. Dilemmat utgörs i det här fallet av information i KT som översättaren vet är felaktig.

I KT finns ett exempel som, jag tack vare lite efterforskning och egna kunskaper, har upptäckt vara ett felaktigt påstående. Exempel (4) ovan innehåller felaktigheter, och i exempel (5)–(6) används begreppet *Väst-europa* på ett ologiskt och inkonsekvent sätt. I det här avsnittet diskuteras dessa exempel lite mer ingående.

Exempel (4) innehåller uppgifter om att det fanns förbud mot fosfater i tvättmedel på vissa ställen i Västeuropa redan 1993, och möjligen tolkar en svensk läsare detta som att det då fanns ett förbud även i Sverige. I Sverige förbjöds fosfater som sagt inte förrän 1 mars 2008 (Miljödepartementet [www]), och enligt ett samtal med en övergödningsexpert på Världsnaturfonden så är det i dagsläget bara i Sverige och Polen som detta förbud finns (Gladh 2010-04-27). Med andra ord stämmer detta påstående inte överens med verkligheten, och när man som översättare vet att situationen är sådan, vilket är då ens ansvar och uppdrag?

Enligt min tolkning är varken KT eller MT några LSP-texter i ordets starkaste bemärkelse, men resonemangen kring översättning av just LSP-texter kan vara användbara även när man översätter andra sorters facktexter. KT och MT är facktexter som inte riktar sig till lekmän utan

till människor som är förhållandevis kunniga på miljöområdet. Den operativa funktionen hos KT är inte lika påtaglig som den som finns i t.ex. en bruksanvisning, men jag vill påstå att den ändå delvis kan klassas som operativ eftersom texten delvis har till syfte att påverka läsarnas handlande i politiska beslut. I Sørensens exempel om hur en *Volvomannual* ska översättas i Storbritannien, där det ju är vänstertrafik och där ratten i bilen sitter på höger sida i stället för vänster, påpekar han att det går att diskutera huruvida översättarens roll och uppgift innefattar en sådan modifiering av texten (som i hans fall till och med skulle innebära att översättaren får ordna nya bilder där ratten sitter på höger sida). Det är Sørensens uppfattning att detta är en del av översättarens uppgift och ansvar (1994:24).

För egen del har jag valt att göra en egen anmärkning markerad med asterisk, och om det här hade varit ett riktigt översättningsuppdrag hade jag antingen kunnat fråga min uppdragsgivare vad jag skulle göra eller låtit denne ta ställning till min anmärkning och sedan själv besluta hur han eller hon skulle göra. Här kan man alltså se att jag valt att vara KT-trogen i fråga om innehållet i texten, och textens "ramar". Detta är ett exempel på att vara etisk på "mikronivå", som Tymoczko (2009:41) kallar det, eftersom jag har översatt det som står i KT. Tymoczko menar att det även finns etiska "makronivåer" att ta hänsyn till vid översättning, för att undvika bl.a. "självrensning" eller andra former av censur. I det här fallet har jag försökt kombinera dessa nivåer och göra en etisk översättning utifrån mina kunskaper. Vad som är mest etiskt är svårt att säga, och kanske en helt annan fråga, men för egen del håller jag med Sørensen om att det ibland kan vara översättarens uppgift att "rätta till" och anpassa texten efter den nya kontexten.

När det gäller bruket av uttrycket *Europe occidentale* i exempel (5) och (6) ovan har jag som framgång valt att låta begreppet vara lika otydligt i MT som det är i KT. Detta går emot tanken om att en facktext ska vara entydig och icke-missvisande. Anledningen till mitt val är återigen att jag inte vet vad som egentligen avses med de olika användningarna och jag har därför inte kunnat förtydliga eller förklara. Till skillnad från exempel (2), som illustrerar att en mer naturvetenskaplig textnorm fått råda (både KT och MT innehåller termer och en förtydligande kemisk beteckning inom parentes), verkar exempel (5) och (6) visa prov på det Newmark (1991) menar är typiskt för politiskt språk. Hans exempel om att ordet *demokrati* är ett abstrakt politiskt begrepp vars betydelse kan skilja sig åt i olika länder visar att "lättoversattheten" ibland betyder att begreppsinnhållet uppfattas på ett annat sätt i måltextkulturen. *Västeuropa* kan i det här fallet likaså anses vara ett begrepp som är lättoversatt

men som saknar överenskommen betydelse. Newmark (1991:147–149) menar att vaga begrepp som dessa är utmärkande för det politiska språket, och därför kanske det kan anses som en normanpassning att välja ett otydligt begrepp även i översättningen. Men med tanke på översättarens ansvar gentemot måltextläsaren, kanske lösningen på detta etiska dilemma inte kan anses fullgod.

3. Slutdiskussion

Normer finns överallt i samhället, så även i och för texter. Syftet med uppsatsen har varit att undersöka vilka problem som kan uppstå vid översättningen av en ”miljötext” och hur översättaren påverkas av rådande normer. Eftersom KT både är en miljötext och en politisk text har det varit olika normer som varit avgörande för mina översättningsval. Med tanke på textens ålder har det även funnits tillfällen då normer som gällde vid tiden för KT:s utgivning har påverkat översättningen.

Problemområdena som diskuteras i den här uppsatsen har hanterats på olika sätt i översättningen. Dessa sätt utgår ifrån olika normer, enligt Chestermans indelning i bl.a. förväntningsnormer (textnormer), språknormer och översättarideologi. Normerna ”sätter press” på översättaren att handla på ett visst sätt utifrån olika infallsvinklar, och det har funnits tillfällen då min översättning går emot en norm och följer en annan.

Förväntningsnormerna utgår bl.a. från de förväntningar målgruppen har på den specifika texttypen, och i t.ex. exempel (1) om *CFC* kontra *freoner* resonerades en lösning fram utifrån hur naturvetenskapliga texter på svenska förväntas se ut. Att naturvetenskapliga facktexter ofta innehåller t.ex. kemiska beteckningar och att man i dessa texter oftast strävar efter klarhet och tydlighet är den norm som följts i denna problemlösning. Men eftersom texten inte är en rent naturvetenskaplig text, och inte heller någon ren miljötext, har inte textnormerna (och förväntningsnormerna) kunnat följas på alla problemområden.

I vissa fall har jag valt att gå emot textnormen för att göra innehållet klarare för målgruppen. I exempel (3) har jag exempelvis valt bort en sakligare term (och en mer bokstavig översättning) och i stället använt en term som inte är lika fackspråklig. Detta med tanke på att målgruppens förväntade förkunskaper och på att den valda termen – *miljögifter* – är mer rättvisande i sammanhanget.

Det har som sagt även funnits tillfällen då normerna som råder nu inte riktigt uppfyller förväntningsnormerna, eftersom texten är nästan 20 år gammal. Exempel (9) om *genmodifierade* eller *genmanipulerade* organismer illustrerar att det vanligaste uttrycket idag inte alls var vanligast då texten skrevs, vare sig i dagspress eller i facklitteratur, och att det därmed ibland har varit befogat att följa en äldre norm.

Eftersom KT också är en politisk text kan det ibland, i motsats till de textnormer som råder för en naturvetenskaplig text, vara motiverat att vara vag och otydlig. Kontrasterna mellan dessa två textnormer är tydlig, men med tanke på textens blandade karaktär kan det ändå fungera att vara både tydlig och otydlig.

Översättarens etiska dilemma handlar delvis om vilket ansvar denne har gentemot läsaren och texten. I exempel (4) illustreras ett fall då KT innehåller rent felaktig information. Som översättare måste man fundera över vilket ansvar man har gentemot både textförfattaren och måltextläsaren, eller hur man kan vara trogen på både mikro- och makronivå, i enlighet med Tymozckos indelning. Eftersom jag på intet vis utger mig för att vara expert på miljöområdet, har jag inte vågat stryka detta avsnitt helt i MT, vilket bl.a. Sørensen verkar mena att man ska (detta problem hade kanske varit enklare att lösa om det hade varit "skarpt läge" och jag hade haft en uppdragsgivare att diskutera med). Min lösning, med en asterisk och en "översättarens anmärkning", kanske inte är den bästa, men i det här fallet tycker jag att det fungerar eftersom jag på så sätt återgivit det som står i KT, samtidigt som jag informerat läsaren om att informationen inte stämmer.

Detta är som sagt en undersökning av en egen översättning, och jag är medveten om att inga generella slutsatser kan dras. Men om jag ändå skulle försöka mig på att generalisera skulle min slutsats, efter en undersökning av en enda miljötext, bli att det inte verkar finnas några normer för "miljööversättningar", åtminstone inga tydliga. Det har istället varit målgruppen och syftet med översättningen som avgjort vilka normer jag har valt att följa.

Käll- och litteraturförteckning

Primärkälla

Clavel, Jean-Daniel 1993. *La sécurité européenne dans les années 90: la dimension écologique*. New York: Nations Unies. S. 3–11.

Sekundärlitteratur

Carpi, Anthony 2003. Chemical Bonding, <http://www.visionlearning.com/library/module_viewer.php?mid=55>. Hämtad 2010-05-20.

Chesterman, Andrew 1997. *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

EUR-Lex, <<http://eur-lex.europa.eu/>>. Hämtad 2010-04-20.

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun 2008. Fundamentals of LSP. I: Gerzymisch-Arbogast H., Budin, G. & Hofer, G. (eds.), *LSP scenarios. Selected Contributions to the EU Marie Curie Conference Vienna 2007*. Mutra Journal vol. 2. Norderstedt: Books on Demand GmbH. S. 7–65.

Gladh, Lennart, Övergödningsexpert på Världsnaturfonden. Telefonintervju. 2010-04-27.

Holm, Fredrik 2008. *Vad är ett miljöproblem? En introduktion med flera perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

IATE, <<http://iate.europa.eu/iatediff/SearchByQueryEdit.do>>. Hämtad 2010-04-15.

Linnéuniversitetet, <<http://lnu.se/amnen/miljovetenskap>>. Hämtad 2010-05-16.

Lodgaard, Sverre 1993. Préface. I: Clavel, Jean-Daniel, *La sécurité européenne dans les années 90: la dimension écologique*. New York: Nations Unies. S. iii.

Malmström, Sten, Györki, Iréne & Sjögren, Peter A. 2006. *Bonniers svenska ordbok*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB.

Miljödepartementet, <<http://www.regeringen.se/sb/d/10349/a/99552>>. Hämtad 2010-04-23.

Mediearkivet, <<https://web-retriever-info-com.ezproxy.ub.gu.se/services/archive.html?redir=true&redir=true>>. Hämtad 2010-04-30.

Munday, Jeremy 2001. *Introducing translation studies. Theories and applications*. London/New York: Routledge.

- NE: *Nationalencyklopedin*, <<http://www.ne.se/>>. Hämtad 2010-04-23.
- Newmark, Peter 1991. *About translation*. Clavedon: Multilingual Matters.
- Norstedts Franska ordbok* 2001. 3 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- OECD, <http://www.oecd.org/country/0,3377,en_33873108_33873854_1_1_1_1_1,00.html>. Hämtad 2010-04-29.
- Rikstermbanken, <<http://rikstermbanken.se>>. Hämtad 2010-05-14.
- SAOB, *Svenska Akademiens ordbok*, <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>. Hämtad 2010-05-18.
- Schäffner, Christina 2007. Politics and translation. I: Kuhlaczak, P. & Littau, K. (eds.), *A Companion to Translation Studies*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 134–147.
- Sørensen, Henrik Selsøe 1994. Knowledge and LSP Translation. When Does a Translator Have to be Unfaithful? Some Cases of LSP Translation. I: *Translating LSP Texts – Some Theoretical Considerations*. Köpenhamn: Samfundslitteratur. S. 13–29.
- TNC 2004, *Fackspråk eller fikonspråk? Om naturvetares språk*. Stockholm: TNC.
- Tymoczko, Maria 2009. Censorship and self-censorship in translation: ethics and ideology, resistance and collusion. I: Ní Chuilleanáin, E., Ó Cuilleánáin, C. & Parris, D. (eds.), *Translation and Censorship, Patterns of Communication and Interface*. Dublin: Four Courts Press. S. 24–45.
- UNIDIR, <<http://www.unidir.org/html/en/home.html>>. Hämtad 2010-04-23.
- Vattenmyndigheten Bottenviken, <http://www.lansstyrelsen.se/cgi-bin/MsmGo.exe?grab_id=0&page_id=60036&query=diffusa%20kllor&hiword=DIFFUS%20DIFFUST%20diffusa>. Hämtad 2010-05-14.
- Åkerman, Lars 1995. *Rabén Prisma's nya miljölexikon*. 2 uppl. Rabén Prisma/Institutet för miljöfakta. Stockholm: Rabén Prisma.

Bilaga 1

Kapitel 1

Aktuell situation

A. Läget i området

Förutom de stora globala miljöproblemen¹ måste Europa ta upp kampen mot luft- och vattenföroreningarna, markförstörelsen, det växande sopberget, försämringen av stadsområdena och landsbygden och slutligen strålningsrisken. Nedan följer några av de viktigaste tendenserna inom dessa olika områden.

Luftföroreningar

Luftföroreningarna kommer från industrin, hushållen och energi- och transportsektorn. Föroreningarna utgörs till största delen av partiklar och sot, svaveloxider (SO_x), kväveoxider (NO_x), koloxider (CO₂ och CO), ozon (O₃), lättflyktiga organiska ämnen (VOC), oförbrända kolväten (HC), tungmetaller och radioaktiva ämnen.

Svaveloxid- och kväveoxidutsläppen som förorsakats av människan har negativa effekter på hälsan och utgör en stor del av miljöförstörelsen (t.ex. försurning av sjöar, vattendrag och skogar) och bidrar till att t.ex. byggnader, konstföremål och broar vittrar sönder.

Sedan man under 1970-talet² börjat vidta vissa åtgärder har svaveloxidutsläppen minskat markant i Västeruropa³. Man vet dock inte lika mycket om hur situationen ser ut i Central- och Östeuropa, eftersom det råder brist på trovärdiga statistiska uppgifter. De siffror som finns tillgängliga visar att minskningen av förorenande utsläpp som man kunnat konstatera snarare har berott på en betydande ekonomisk nedgång än på att man fört en politik med målsättningen att reducera utsläppen. Utsläppsminskningarna är därför inte lika stora som i Västeuropa, och långt ifrån tillräckliga.

Å andra sidan ökade kväveoxidutsläppen i OECD-området mellan 1970 och 1987. Detta beror på att den verksamhet som genererar kväveoxid (ökning av trafiken⁶) överstiger de åtgärder⁷ som vidtagits för att reducera utsläppen. Situationen i länderna med övergångs-ekonomi är ännu värre⁸.

När det gäller utsläppen av bly och klorfluorkarboner (CFC) har minskningarna dock varit markanta, men koldioxidutsläppen fortsätter däremot att öka. På grund av bristen på övriga åtgärder torde stadstillväxten och den industriella tillväxten leda till att koloxidutsläppen ökar, under förutsättning att den nuvarande ekonomiska lågkonjunkturen inte håller i sig.

1 Klimatförändringen, utarmningen av ozonskiktet (det stratosfäriska), den minskande biologiska mångfalden och den ökande avskogningen.

2 FN (Ekonomiska kommissionen för Europa) *Conventions sur l'environnement*, New York, 1992.

3 Exempel på utsläppsminskningar under 1980-talet: 59 % i Tyskland (väst), 48 % i Finland, 62 % i Frankrike, 36 % i Italien, 54 % i Norge, 60 % i Sverige, 50 % i Schweiz. Se OECD, *Indicateurs de l'environnement*, Paris, 1991, s. 20–21.

4 FN (Ekonomiska kommissionen för Europa), *Impacts de la pollution atmosphérique transfrontière à longue distance*, New York, 1992, s.18.

5 OECD, a.a. s. 22–23.

6 Trots att införseln av blyfri bensin och avgasrenare är positivt i sig, så har man inte uppnått den förväntade effekten, dels p.g.a. motorernas ökade effektivitet, dels för att förbränningen sker vid högre temperaturer, vilket ökar bildandet av NO_x.

7 Sedan 1992-1993 lär trenden emellertid vara den motsatta.

8 FN, a.a. s. 19.

Vattenföroeningen

Vattenföroeningen beror först och främst på energisektorn, industrin, sjöfarten, jordbruket och hushållen. Tungmetaller, orenat avloppsvatten, gödselmedel⁹, bekämpningsmedel¹⁰ och kolväten¹¹ tillhör de ämnen som bidrar mest till dessa föroeningar.

Sedan man i Västeuropa började rena avloppsvattnet från industrin och hushållen har de organiska föroeningarna minskat. Detta gäller framför allt efter det att man förbjudit användningen av fosfater i tvättmedel*. Däremot har nitratföroeningen från jordbrukets gödsling ökat. Situationen varierar mycket från ett land till ett annat och från ett avrinningsområde till ett annat, och även om den befolkningsmängd som är anslutna till avloppsreningsverken i vissa fall har fördubblats mellan 1970 och 1980 i OECD-området, är det fortfarande nödvändigt att vidta viktiga och omfattande åtgärder¹².

När det gäller länderna i Central- och Östeuropa är det statistiska underlaget om vattenföroeningarna alltför bristfälligt för att man ska kunna dra några slutsatser. De allvarliga hälsoproblem och den ekologiska obalans som råder i dessa länder är välkända och visar hur allvarlig situationen är.

Medan det är hushållen och industrin, liksom olyckor av olika slag, som för det mesta orsakar punktutsläpp och föroeningen av sjöar och vattendrag, är det jordbruket som står för den diffusa spridningen, och den diffusa spridningen påverkar inte bara ytvattnet utan även grundvattnet. Det tar mycket längre tid för grundvattnet att renas än vad det tar för ytvattnet. Det kan t.ex. ta flera decennier innan grundvattnet återfått sin ursprungliga kvalitet.

Problemen med vattenförvaltningen rör inte bara den säsongberoende variationen, utan även kvalitet och kvantitet. Sötvatten är redan en bristvara i områden med stor förbrukning och man kan redan nu uppskatta att sötvattensförbrukningen kommer att vara stor i vissa regioner, särskilt i medelhavsområdet¹³.

Föroeningar av sjöar och vattendrag innebär i sig allvarliga problem som sträcker sig över nationsgränser. Detta gäller framför allt de vattendrag som är mest föroenade, som Wisła, Elbe och Donau. Dessa floder rinner igenom ett flertal länder och föroenar bihav som Östersjön, Nordsjön och Svarta havet.

För övrigt är det kustområdena som drabbats värst när det gäller föroeningar av maritima miljöer. Detta beror till största delen på det stora socioekonomiska trycket (från bl.a. industrin och turismen) och tankfartygsolyckor.

9 Huvudsakligen nitrater.

10 Klorerade kolväten som DDT, lindan, dieldrin eller PCB och metallorganiska ämnen som organiskt kvicksilver (bekämpningsmedel).

11 Kommer från oljeföroeningar, den olagliga rengöringen av oljefartyg som utförs till havs, oljeborring till havs eller till och med luftföroeningen.

12 OECD, a.a. s. 28.

13 Analysen av vattenkonsumtionsmönstren i länderna i OECD-området visar att de flesta har ökat sin vattenförbrukning med mer än 20 % under de senaste 20 åren. Se OECD, a.a. s. 24.

* Ö.a.: År 1993 var det inte förbjudet att använda fosfater i tvättmedel någonstans i Europa. Redan 1984 beslutade sig dock tvättmedelsproducenterna i Tyskland ändå för att sluta använda fosfater i tvättmedlen, så det kan vara därifrån man sett sambanden mellan minskade organiska föroeningarna och fosfatfria tvättmedel.

Markförstörelsen

Marken utsätts för två typer av förstörelse¹⁴. Den fysiska förstörelsen som visar sig i form av vind- och vattenerosion som drabbar såväl dammar som kanaler, ändrar vattenflödet och ökar risken för översvämning. Medelhavsområdet är särskilt känsligt för vattenerosion, och detsamma gäller Europas nordliga regioner där det finns mycket åkermark. Vinderosionen drabbar främst torra områden, kustområden, de stora slättlanden med spannmålsodlingar och gamla skogsområden – vinderosionen gynnas av de försvinnande buskagen och vallarna, som är resultatet av det allt mer mekaniserade jordbruket.

Den kemiska förstörelsen är en mycket nyare företeelse och den kommer i stort sett från tre källor: surt regn (en konsekvens av luftföroreningarna), intensivt jordbruk och intensiv boskapsuppfödning (med bekämpningsmedel, kväverikt avfall o.s.v.) samt surt nedfall från trafiken (tungmetaller som bly, kadmium, zink och koppar¹⁵).

De förorenande ämnena förändrar markens egenskaper och påverkar dess bördighet och dess förmåga att reglera det naturliga kretsloppet. Dessa ämnen förorenar vattnet och växterna och utgör därför en allmän hälsorisk.

Det växande sopberget

Avfallet kommer från hushållen (vanligen kallas detta *kommunalt avfall*) och industrin, eller så kommer det från energiproduktionen, jordbruket, brytnings- och rivningsindustrin eller från reningsverken. Kärnavfallet utgör en egen kategori, eftersom det är av så speciell karaktär och kräver särskild hantering.

Det statistiska underlag som finns att tillgå om avfallsgenerering och avfallshantering är bristfälligt, och detta oberoende av källa. Därmed går det inte att dra några slutsatser om hur utvecklingen sett ut på det här området de senaste åren i Europa, vare sig det gäller det industriella avfallet i allmänhet eller hur situationen ser ut i övergångsekonomierna i Central- och Östeuropa. Några stora industriolyckor i samband med transport eller förvaring av avfall eller farligt gods tjänar som en påminnelse om hur viktigt det är att snabbt vidta och tillämpa adekvata åtgärder¹⁶ även på detta område.

Den kommunala avfallsgenereringen har ökat kraftigt under de senaste årtiondena¹⁷ och avfallshanteringen har blivit ett allvarligt problem. Den teknik man använt sig av för att hantera avfallet fram till idag¹⁸ räcker inte längre till, utan mer förebyggande metoder är nu nödvändiga. Dessa handlar dels om att undvika eller minska avfallsgenereringen i de första stadierna i produktions- och konsumtionskedjan, dels om att utveckla återvinningen av de

14 Från 1945 till slutet av 1980-talet låg utarmningen av marken i Europa på alarmerande nivåer: 220 miljoner hektar, d.v.s. 23 % av vegetationen, hade utarmats p.g.a. mänsklig inblandning. Markförstörelsens ursprung är till 52 % vattenerosionen, 19 % vinderosionen, 12 % den kemiska förstörelsen och 17 % den fysiska förstörelsen. I relativa tal är markförstörelsen allvarligare i Europa än på någon av de andra kontinenterna. Se World Resources Institute, *World Resources 1992-93*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1992, s. 290-291.

15 Intill trafikleder och stadsområden har anrikningen av tungmetaller i marken ökat kraftigt. I London är mer än 40 % av marken i centrum, och 22 % av marken i närliggande förorter, helt olämpliga för grönsaksodling. Se Europeiska Kommissionen, *L'état de l'environnement dans la Communauté européenne*, Bryssel, 1992, s. 35.

16 Baselkonventionen syftar till att reglera och minimera transporten av farligt avfall från ett land till ett annat.

17 Mellan 1975 och slutet av 1980-talet, t.ex. med + 50 % i Spanien, + 34 % i Frankrike, + 21 % i Grekland, + 17 % i Italien, + 44 % i Schweiz. Se OECD, a.a. s. 47.

18 Tipping, förbränning och kompostering för det vegetabiliska hushållsavfallet.

produkter som används eller deras beståndsdelar¹⁹. För att klara av detta behöver man utveckla lämpliga ”verktyg”, d.v.s. skatteåtgärder och/eller stimulansåtgärder.

Urbanisering, infrastruktur och landsbygd

De flesta städer blir mer och mer tätbefolkade, förorterna beläggs med betong och landsbygden med stora trafikleder och riksvägar. Detta är ett vanligt tecken på bristande framtidsvisioner och samarbete när det gäller planeringen av transportvägar och infrastruktur; jakten på kortsiktiga stordriftsfördelar har troligen haft alltför stort inflytande över valet av produktionsanläggning, och även vad gäller försäljning och konsumtion.

Sedan 1950-talet har inflyttningen från landsbygden och befolkningstillväxten i städerna nått alarmerande nivåer i OECD-länderna. Idag bor en av sex unionsmedborgare i en tätort med mer än 1 miljon invånare, medan en av tre bor i en stad med mindre än 20 000 invånare²⁰. Faktum är att en mycket stor del av befolkningen bor på landsbygden eller i mindre samhällen, men pendlar varje dag till en större tätort för att arbeta. Dessa pendlarresor är en viktig orsak till luftföroreningarna, markanvändningen och trafikstockningar.

Även om denna trend inte har varit lika tydlig i Central- och Östeuropa²¹ har de senaste decenniernas okontrollerade industrialisering orsakat allvarliga skador, och man väntar sig att den ekonomiska och industriella omstruktureringen kommer att påverka trycket på miljön ytterligare, åtminstone inledningsvis. Det kommer att bli svårt att förena de kortsiktiga behoven av igångsättande och uppbyggnad å ena sidan, med de långsiktiga kraven på infrastrukturplaneringen å den andra.

Förutom problemen med förortsutbredningen i vissa städer och industriregioner (t.ex. Liverpool, Lyon, Milano, Ruhrområdet och Schlesien) har vi idag även problem med utbyggnaden av nya infrastrukturer, bl.a. när det gäller transport-, energi- och bostadssektorerna, som försöker möta den växande inre marknaden och globaliseringsstrycket på de internationella ekonomiska relationerna. De olika ländernas regeringar får en allt svårare uppgift, inte bara p.g.a. svårigheterna med att få den allmänna opinionens godkännande när det gäller stora projekt (de ungersk-slovakiska meningsskiljaktigheterna gällande dammbygget i Gabčíkovo-Nagyamaros, t.ex.), men även p.g.a. de oerhörda finansiella förpliktelser som detta innebär (se kapitel II).

Bruket av kärnkraft

Kärnkraftsanvändningen väcker två frågor, dels om säkerheten, dels om utsläppen. Debatterna kring säkerheten på kärnkraftverken fick nytt liv efter Tjernobylolyckan och efter de mer eller mindre allvarliga haverierna i olika kärnkraftverk i USA, Japan och Europa. Hur mycket myndigheterna än lovar att kärnkraftverken är säkra och påpekar de miljöekonomiska vinsterna, finns det fortfarande ett visst motstånd – vare sig det är rätt eller fel – bland den allmänna opinionen²². En olycka kan per definition inte uteslutas. Därför kvarstår tvivlen, och tveksamheterna beror faktiskt inte på kraftverkens ofelbarhet utan på möjligheten att använda kärnkraften, om man räknar med både dess fördelar och risker.

¹⁹ Till exempel minimering av avfall, ny förpackningsteknik, granskning av konsumtionsmönster, utveckling av nya, biologiskt nedbrytbara produkter.

²⁰ Europeiska Kommissionen, *L'état de l'environnement dans la Communauté européenne*, Bryssel, 1992, s. 41.

²¹ Det saknas tillförlitliga siffror för perioden 1950–1990.

²² Motståndet handlar om både byggandet av nya kärnkraftverk och användningen av befintliga kärnkraftverk, och det finns i flera länder i OECD-området (Österrike, Danmark, Italien, Sverige, Schweiz m.fl.).

När det gäller utsläppen är användningen av kärnkraft knappast förorenande i ordets rätta bemärkelse²³. Tvärtom är det före och efter själva energiproduktionen som skadorna på miljön sker, t.ex. vid mineralutvinning och –berikning samt kraftverksbyggnation och elnät-distribution å ena sidan, och vid hantering, transport och lagring av radioaktivt avfall samt avvecklingen av uttjänta kraftverk å andra sidan.

Det är i Central- och Östeuropa, särskilt i länderna i O.S.S., och Bulgarien, där kärnkraftverken i stort sett är uttjänta, som riskerna för olyckor är som störst. I dessa länder finns det enorma luckor i kärnkraftsäkerheten, vilka bör åtgärdas å det snaraste. Sedan ungefär 1990 har det internationella samfundet gått samman i bilaterala och multilaterala åtgärdsprogram, via IAEA, NEA och WANO²⁴.

Frågan om vi inte bör stänga kärnkraftverken omedelbart har man än idag inte något bra svar på, först och främst p.g.a. den enorma kostnad det innebär att byta ut kärnkraften mot värmekraftverk drivna med gas, eldningsolja eller kol, men också för att bytet skulle innebära en betydande ökning av luftföroreningarna, och slutligen för att en sådan omedelbar åtgärd inte är tekniskt genomförbar i nuläget utan kräver en ganska lång tidsfrist (man måste t.ex. bygga värmekraftverk, förse dessa med bränsle och ansluta dem till elnätet). Det faktum att de flesta elöverförings- och distributionsnät i dessa länder är dåligt anslutna sinsemellan eller med OECD-länderna, gör det dessutom omöjligt att se en tillfällig elförsörjning från OECD-området utan att också detta skulle innebära en ny och kostsam investering.

B. De mest överhängande riskerna

Utöver de traditionella begränsningarna av geografisk eller temporär karaktär, medför utvecklingen av det materialistiska samhället ytterligare risker för både befolkning och miljö. Klimatförändringarna och uttunnningen av ozonskiktet kan leda till att de geografiska områden som går att leva i och bruka krymper, vilket i sin tur skapar ”miljöflyktingar”. Trots förbättrade preventiva åtgärder i risksektorerna (kärnkraftsindustrin, kemikalieindustrin, transporter av farligt gods och genteknikindustrin) bevisar en del betydande olyckor²⁵ att det finns brister i våra teknologiska kunskaper samt att de åtgärder som vidtagits har varit otillräckliga. Olyckorna visar även hur allvarliga riskerna är.

Eftersom vår ekonomiska och teknologiska utveckling ser ut som den gör, är risken för kärnkraftsolyckor det allvarligaste hotet. I och med att dessa är så kraftiga och har så stor räckvidd, och konsekvenserna blir kännbara under så lång tid. Trots de säkerhetsåtgärder som kärnkraftverken vidtagit, och de mycket små sannolikheterna för stora olyckor som statistiken visar, kan man inte bortse ifrån de mycket allvarliga följder en kärnkraftsolycka kan få.

23 Kärnkraftverkens påverkan på miljön begränsas vid normaldrift till en liten temperaturhöjning av det vatten som används för att kyla reaktorer.

24 Inspektionerna utförda av IAEA (International Atomic Energy Agency, Wien) och de uppdrag som utförts av NEA (Kärnenergibyrån) och WANO (World Association of Nuclear Operators), har medfört att man kunnat utvärdera de bristfälliga villkor som kontrollerna alltför ofta utförs under, och även att man kunnat hjälpa de lokala myndigheterna att vidta nödvändiga försiktighetsåtgärder. Se även *Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe*, ett förberedande dokument inför konferensen ”*Environment for Europe*” som hölls i Luzern, Schweiz, 28–30 april 1993.

25 Till exempel kemikalieolyckorna i Seveso och Schweizerhalle, kärnkraftsolyckan i Tjernobyl och förlisningarna av oljefartygen Torrey Canyon, Amoco Cadiz och Braer, etc.

Kanske kommer gentekniken utgöra framtidens lösning på våra största och svåraste problem. Gentekniken kan dock medföra vissa risker (t.ex. okontrollerad spridning) och kräver därför att man har ett fastställt etiskt och juridiskt förhållningssätt. Det finns en risk för att man genom en förändring av arvsmassan hos vissa arter sprider genmanipulerade organismer i naturen, vilka i sin tur kan rubba balansen i ekosystemet och till och med direkt drabba människan.

Likaså utgör de allt större riskerna för skogsbränder ett allvarligt hot, och detta beror till stor del på förändringar i markanvändningen. På grund av att många människor övergivit landsbygden och flyttat till städerna och att turismen har ökat, har skogs- och betesmarker lagts i träda eller vuxit igen. Detta gör situationen än mer bekymmersam och allt svårare att kontrollera.

Även krig utgör en stor miljörisk, eftersom de inte bara orsakar materiella och mänskliga skador, utan även bidrar till stora skador på miljön. Detta leder till ytterligare problem för jämvikten och balansen mellan olika samhällen, även efter det att konflikten blivit löst²⁶.

C. Översikt över det internationella samarbetet

Samarbetets huvudlinjer

De viktigaste stegen i det internationella samarbetet är följande: Stockholmsdeklarationen (1972), Brundtlandrapporten (*Our common future*, en rapport från Världskommissionen för miljö och utveckling, 1987), Bergendeklarationen (1990) och Unced (Förenta nationernas konferens om miljö och utveckling, 1992)²⁷. Unced tillskrivs särskild vikt, tack vare den nya begreppet – hållbar utveckling – som myntades, och det ovanligt stora medieintresset, men också för att konferensen även innefattade medverkan från den privata sektorn²⁸.

På det europeiska planet har samarbetet utvecklats främst:

- inom ramen för befintliga internationella organisationer med områdeskompetens, som UNEP, OECD, UNECE och Europarådet,
- inom ramen för internationella organisationer som steg för steg har utökat sitt vanliga handlingsprogram, t.ex. IEA, NEA, IAEA och CEMT,
- inom EU och Efta,
- genom bilaterala eller multilaterala ad hoc-lösningar, vid problem som kräver antingen specifika eller geografiska insatser (enligt den s.k. grannlandspolitiken, som går ut på att skydda vattendrag och bihav. Östersjökonventionen och Barcelonakonventionen är två exempel).

26 Bränder i hundratals oljekällor i Kuwait orsakade oerhörda luftföroreningar, med utsläpp av flera tusen ton svaveldioxid per dag.

27 Trots att det råder delade meningar om Unceds faktiska effekter går det inte att bortse ifrån mötets otroliga betydelse. Mötets slutresultat innehöll följande delar: Riodeklarationen (en eventuell utgångspunkt för ett framtida "Earth Charter"), Agenda 21 (ett handlingsprogram för framtiden), Skogsprinciperna, Biodiversitetskonventionen och Klimatkonventionen.

28 Deltagandet i Business Council, vilket samlade "härförarna" från världens stora industrier. Se S. Schmidheiny, *Changing Course, a Global Business Perspective on Development and the Environment*, Dunod, Paris, 1992.

Dessa samarbeten gällde dialog och samverkan kring miljöpolitiken, utarbetandet av juridiska och ekonomiska styrmedel och/eller utarbetandet av normer för tekniska standardbestämmelser. I allmänhet har samarbetet utmynnat i konventioner, protokoll, fördrag eller rekommendationer.

Framgångar och bakslag

Det internationella samarbetet i Västeuropa (det vill säga mellan de europeiska OECD-länderna) kan tillskrivas följande resultat²⁹:

- minskade utsläpp av svaveldioxid, partiklar och bly i stadsmiljöerna, och ett totalstopp av CFC-utsläpp
- minskade utsläpp av organiska ämnen i sjöar och utmed sjöfartsleder
- starkt reducerade förekomster av patogena mikroorganismer i dricksvattnet
- fler skyddade områden (nationalparker och naturreservat) och ett bättre naturskydd och skötsel av vilda växter och djur
- växande skogsresurser, både vad gäller skogsareal och rotvolym
- ökande återvinning av särskilda produkter (glas, batterier, industriavfall osv.) och en bättre hantering av hushållsavfall
- en minskning av utsläpp av miljögifter som DDT, PCB, kvicksilverföreningar och föreningar med andra tungmetaller
- en gradvis inkorporering av miljökostnaderna
- ökad medvetenhet hos allmänheten

Dessa är väsentliga framsteg, eftersom det har skett en kraftig minskning av svaveloxid (42 %) samtidigt som bruttonationalinkomsten (BNI) ökat väsentligt (59 %) i samma område (d.v.s. Västeuropa). Dessa framsteg har inte varit kostsamma utan beräknas till 0,8–1,5 % av BNI, och summan för skadereduceringen ligger strax över.

På en politisk nivå är detta en betydande utveckling. De ”gröna” har inte bara vunnit erkännande, de har även steg för steg startat sektioner i flera europeiska länders parlament, och även erhållit ministerposter. De partier som tidigare varit tveksamma när det gällt miljöfrågor – man ansåg tidigare att den här sortens frågor var ett hinder för marknadsekonomin – har nu omarbetat sina partiprogram. Emellertid kvarstår klyftorna på både politisk och internationell nivå. Länderna i centrala och norra Europa är traditionellt sett de länder som engagerat sig mest i naturskydds- och miljöfrågor, till skillnad från länderna i södra Europa. Detta gäller ur såväl partipolitiskt som internationellt perspektiv. Processen med att medvetandegöra är emellertid i full gång, bl.a. har man nu bara blyfri bensin i hela OECD-området, något som man för knappt fem år sedan såg som en utopi.

Det europeiska samarbetet har varit inaktivt inom vissa områden. Detta gäller t.ex.

- att medvetenheten om olika sorters föroreningar och hur de påverkar varandra fortfarande är otillräcklig
- att man från politiskt och institutionellt håll fortfarande bromsar en mer omfattande analys av vår framtida förbrukning av naturresurser och av de processer som stödjer konsumtionssamhällets funktion.

29 OECD, The State of the Environment. Paris, 1991, s. 283 ff.

- att genomförandet av vissa åtgärder, särskilt de som rör de ekonomiska redskapen, fortfarande är inkonsekventa och alltför kortlivade, och att klyftan mellan de olika länderna är för stor när det handlar om de framsteg man hittills gjort
- otillräckliga resultat när det gäller minskningen av luftföroreningarna³⁰ och vattenföroreningarna, bullerreduceringen, skogsskyddet, den fysiska och kemiska markförstörelsen och den allmänna markanvändningen
- otillräckliga resultat vad gäller hanteringen av framför allt industriavfallet, men även av hushållsavfallet (d.v.s. lagring, transport, hantering och återvinning)

Bilden blir en annan om man räknar med hela kontinenten, d.v.s. om man inkluderar Central- och Östeuropa, för då överstiger det dåliga framstegen. Därför måste situationen i Central- och Östeuropa tas upp för sig.

Central- och Östeuropa

Miljösituationen i Central- och Östeuropa är mycket oroande. I vissa regioner som har en stor koncentration av industrier³² har föroreningarna nått nivåer som man aldrig kommit upp i i Västeuropa. Den ekologiska balansen i marken, luften och vattnet är kraftigt rubbad och risken för strålningsskador är stor med tanke på det dåliga skick de flesta kärnkraftverken befinner sig i.

Miljön är på en del ställen så förstörd och miljöhygiennivån så låg att den allmänna hälsan direkt påverkas. Luftföroreningen är den största orsaken till många problem med luftvägarna, olika former av lungcancer, medfödda missbildningar och spädbarnsdödlighet, och antalet människor som drabbas av detta är avsevärt högre i dessa länder än i OECD-länderna³³. Situationen är även allvarlig vad det gäller vattenförsörjningen, såväl i stadsområdena som på landsbygden, p.g.a. en omfattande användning av gödningsmedel och bekämpningsmedel. I den ungerska Borsodprovinsen är t.ex. nitrathalterna i vattnet tjugo gånger högre än vad de är i Västeuropa. Samma problem råder för 35–45 % av befolkningen i Bulgarien³⁴.

Innan omställningen under 1989–1990 har det inte funnits någon stabilitet i samarbetet med Central- och Östeuropa. Det öst-västliga samarbetet som sattes igång av UNECE, under den tidens ideologiska påtryckningar, har inte uppnått de förväntade resultaten, om man bortser från att en del protokoll och konventioner om luft- och vattenskyddsåtgärder skrivits under. Utöver det här är det tillgängliga statistiska underlaget varken trovärdigt eller användbart. Därför är analysen av den senare tidens utveckling och utvärderingen av den aktuella situationen fortfarande osäker.

30 Man kommer bland annat lyfta fram följande fel: kväveoxidföroreningen i städerna, transnationella föroreningar av fotokemiska oxidanter och sura föreningar som färdas över långa avstånd (trots att man minskat svaveloxidutsläppen), den ökade koncentrationen av koldioxid och andra växthusgaser och dessas potentiella påverkan på miljön, havsnivåerna och jordbruket samt hur människan tar upp giftiga föroreande ämnen, t.ex. kadmium, bensen, radon och asbest som finns i luften, maten och vattnet. Se OECD, *The State of the Environment*, Paris, 1991, s. 284.

31 Förorening av grundvatten, farleder och vissa kustområden, eutrofiering och förorening av sjöar, bristfällig dricksvattenkvalitet, utsläpp av kolväten i haven från såväl kontinenten som från sjötransporter.

32 Till exempel i norra Böhmen och i Slovakien, i Övre Schlesien, i Slatina och Baia Mare i Rumänien, i Plovdiv och i området kring Sofia i Bulgarien, i Karelen och i Dneprs nedre lopp o.s.v. Till dessa redan hårt drabbade områden hör också områden som blivit strålningsskadade och som man nu inte får vistas i. Det handlar både om Tjernobyl och om andra platser (militära försök) där den tillgängliga informationen fortfarande är bristfällig.

33 Till exempel är barn dödlighetstalet 2,5 % i Albanien, 2,3 % i Rumänien, 1,9 % i Moldavien, medan den ligger på 0,7 % i Nederländerna och Frankrike. Se *Environmental Action Programme for Central and Eastern Europe* (förberedande dokument inför konferensen "Environment for Europe" som hölls i Luzern, Schweiz, den 28–30 april 1993) insidan av omslagssidan, samt s. 5-7 och 17-18.

34 a.a. s. 12.

Den största svårigheten ligger i att övergångsprocessen och den ekonomiska återuppbyggnaden är både tidsödande och kräver otroliga mängder både mänskliga och ekonomiska resurser. Och dessa är bristvaror både i de berörda länderna och i länderna i OECD-området. En av ”miljöutmaningens” viktigaste aspekter handlar om att klart och tydligt bestämma prioriteringsordningen, att sätta ihop en passande miljöpolitik och att undsätta nödvändiga ekonomiska resurser för att ta itu med de värsta problemen inom de berörda länderna, och detta med hjälp av OECD-länderna i vilka det just nu råder lågkonjunktur.

Förbättringen av luftmiljön i Central- och Östeuropa måste prioriteras, inte bara för att man behöver utnyttja restaureringen av industrisektorn för att från och med nu kunna anpassa sig efter den nya miljöstandarden, men också för att jämställda livsvillkor i en sund miljö är den bästa garantin mot ”miljöflyktingar”, en företeelse som är etiskt, politiskt, socialt och ekonomiskt oacceptabel.